
UPODOBITVE JEDI IN JEDCEV V SLOVENSKEM LEPOSLOVJU

V prispevku je predstavljeno, kako so slovenski pisatelji v svoja dela vključili upodobitve jedi in jedcev in kakšno vlogo so imele te podobe v slovenskem leposlovju. Upodobitve hrane in vsega, kar je z njo povezano, se v književnosti pojavljajo že od njenih začetkov. Od antike naprej lahko zasledujemo opise opulentnih pojedini ali slike pomanjkanja, ki so ga povzročile vojne, naravne katastrofe ali osebne tragedije. Vendar se hrana in tisti, ki jo uživajo, ne pojavljajo le kot slikovit del fabule, temveč imajo ti opisi pogosto metaforično funkcijo. Velikokrat avtorji na ta način izpovedujejo svoj kritičen odnos do družbe. V slovenski literaturi srečamo slikanje izobilja hrane, ki prestavlja prisposodbo zadovoljnega življenja (Vodnik, Govekar, Kveder, Javoršek), pa tudi pretresljive slike lakote in ponižanj v borbi za vsakdanji košček kruha (Tavčar, Kersnik, Cankar, Voranc, Kranjec). Nekateri avtorji so hrano vzeli le za izhodišče, na osnovi katerega so razložili svoj pogled na svet ali okarakterizali svoje literarne osebe (Valjavec, Kraigher, Izidor Cankar).

V enem izmed najbolj kvalitetnih leksikonov o motivih v svetovni književnosti, ki ga je napisala Elisabeth Frenzel, in je prvo izdajo doživel leta 1976, gesla »hrana« ne najdemo. Dobrih deset let kasneje pa ga Horst S. Daemmrich in Ingrid G. Daemmrich že vključita v svoj kompendij tem in motivov v literaturi. Njuna vključitev številnih gesel, ki so v povezavi z vsakdanjim življenjem in se jim starejša tematologija ni veliko posvečala, govori o tem, da so se na področju literarne vede zgodili vsebinski premiki, ki omogočajo tudi v prostoru znanstvenega diskurza nova področja raziskovanja. Pričujoči članek je posvečen raziskavi teme hrane in z njo povezanega motivnega sklopa v slovenski literaturi, v kateri srečamo zanimive podobe jedi in jedcev.

Upodobitve hrane se v književnosti pojavljajo že od njenih začetkov. Od antike naprej lahko zasledujemo opise opulentnih pojedini ali slike pomanjkanja, ki so ga povzročila vojne, naravne katastrofe ali osebne tragedije. Vendar se hrana in tisti, ki jo uživajo, ne pojavljajo le kot slikovit del fabule, temveč imajo ti opisi pogosto metaforično funkcijo. Velikokrat avtorji na ta način izpovedujejo svoj kritičen odnos do družbe. V realističnemu in naturalističnemu romanu razkrivajo pogovori ob razkošno obloženi mizi izpraznjenost medčloveških odnosov in odtujenost, ki jo osebe skušajo prikriti s konvencionalnimi frazami in dialogi. Za upodobitvami požeruhov se pogosto skriva avtorjev pesimističen pogled na svet, v katerem duhovne vrednote izgubljajo pomen in ljudje težijo zgolj za materialnimi dobrinami.

Hrana ali pijača sta lahko tudi izhodišče za spominjanje na dogodke, ki so zaznamovali avtorjev odnos do življenja. V slovenski književnosti je v tem smislu verjetno najbolj znan primer črtica Skodelica kave, kjer je pisatelj zapisal:

Pred petnajstimi leti sem prišel domov in sem ostal doma tri tedne. Ves tisti čas sem bil potr in zlovoljen. [...] Nekoč sem si zaželel črne kave. Ne vem, kako mi je prišlo na misel; zaželel sem si je. Morda le zategadelj, ker sem vedel, da niti kruha ni doma, kaj šele kave. (Cankar 1955: 78–80.)

Zanimivo je, da podoben prizor odkrivamo v delu iz francoske književnosti:

Vse, kar v Combrayu ni bilo v zvezi z žaloigro mojih priprav na spanje, je bilo že zdavnaj pozabljeno, ko sem se nekega zimskega dne ves premražen vrnil domov in mi je mati predlagala, naj popijem skodelico čaja. [...] Ves potr, ker je bil dan tako pust in ker je tudi prihodnji obetal sólo žalost, sem raztreseno posrkal žličko čaja, v kateri je plaval razmočen košček magdalenice. (Proust 1983: 147.)

Avtorja zgornjih vrstic sta bila sodobnika, saj njuno ustvarjalno obdobje sega v konec 19. in zajema prvi dve desetletji dvajsetega stoletja. Časovne koordinate se pokrivajo, prostorske ne. Marcel Proust, avtor, zaradi katerega vsi literarni sladokusci poznajo francosko čajno pecivo magdalenice, je živel v razkošnem stanovanju na enem izmed pariških bulvarjev v popolni osami, za katero se je prostovoljno odločil. Avtor misli iz prvega citata pa se je, kakor so dokumentirali vestni komentatorji njegovega dela, vse življenje odpravljal v Pariz, a tja ni nikdar prispel. V svojem nemirnem življenju je zamenjal vrsto revnih sob in, kot je zapisal sam, stal v areni življenja in ne literature, kakor bi mirno lahko zapisali za njegovega francoskega sodobnika.

V navedenih odlomkih je kar nekaj stičnih točk, a sta vendar popolnoma različna. V obeh sproži želja po skodelici toplega napitka dogajanje, ki se pri Proustu razraste v roman, pri Cankarju pa le v črtico. Košček v čaj namočene magdalenice oživi spomin na preteklost, na čas in kraj pripovedovalčevega otroštva, prevzame ga, kakor beremo v romanu »občutek slasti«:

Brž ko sem ga začutil, so mi postale nadloge življenja nevažne, strahote so se mi zazdele nedolžne, in kratkost življenja le navidezna. /.../ Nenadoma je izginilo občutje, da sem klavarno, naključju podobno in umrljivo bitje. (Proust 1983: 147.)

Povsem drugačen učinek pa ima na Cankarja popita kava. V njem ne povzroči izbruha ustvarjalnosti, ampak jo vse življenje nosi s seboj kot boleč spomin na krivico, ki jo je prizadejal materi. Ko mu v tujem mestu gospodinja prinese kavo, njen vonj in okus v njem oživita spomine. Vendar ga ob tem ne prevzame kakor Proustovega pripovedovalca »občutek slasti«, ampak:

Takrat me je izpreletelo, zasklelo me v srcu tako močno, da bi bil vzkriknil od bolečine. Zakaj srce je pravičen sodnik in ne pozna malenkosti. (Cankar 1955: 81.)

Roman *V Swannovem svetu* in črtica *Skodelica kave* morda najboljše ponazarjata odnos, kakršen je značilen za prikazovanje hrane in z njo povezanih motivov v

slovenskem leposlovju in v francoski književnosti, saj je le-ta del kulture, ki ji pripada ena izmed najbolj sofisticiranih kuhinj na svetu. Spomnimo se samo Rabelaisovih grotesknih jedcev, pitoreskni opisov pariške tržnice pri Zolaju ali dekadentne večerje v črnem pri Huysmannu.

Povsem drugače je v slovenski književnosti. Na prikazovanje jedcev in jedi je gotovo vplivalo dejstvo, da so skoraj vsi slovenski avtorji 19. stoletja izšli iz revnih razmer. Čeprav so večinoma odraščali na podeželju, kjer je, vsaj v poletnih mesecih, hrana tako rekoč na dosegu roke, pa nas njihove biografije poučijo o tem, da so bili že v zgodnjem otroštvu večkrat lačni kot siti in da so prav v izobilju hrane velikokrat videli prisposodo zadovoljnega življenja, v katerem ni vsakdanjih ponižanj, ki jih prinaša ubijanje za košček kruha. Tako je v enem izmed zgodnjih besedil slovenske literature, v Vodnikovi pesmi o zadovoljnem Kranjcu, hrana omenjena kar na dveh mestih, oziroma v dveh od šestih kitic. V prvi kitici izvemo, da ima zadovoljni Kranjec polja, na katerih mu zraste toliko, da mu ni potrebno iti s trebuhom za kruhom:

Mi brazdjó konjiči/ za hajdo, pšenico,/ neutrudni deklíči/pa béljo tančico;/kaj maram,
se kruha perslúzi zadost, ni sile trebuha/ po svetu mi nôst.

Toda peta kitica po vrsti je za poznavalca slovenskih prehrabnenih navad, ki gleda na pesem z zgodovinske distance, že nekoliko zaskrbljivoča, saj razkriva popolno ignoranco in celo vzvišenost nad zahtevnejšimi kulinaričnimi doživetji. Zadovoljni Kranjec namreč pravi, da po delu vsaka hrana tekne:

Na žgancih tropine/ pa kislega zelja,/ bob, kaša, vse mine,/ ko pridem od dela,/ si bodi
pogača/ klobasa, al sók,/ al kar se obrača/ na ražnu okrog.

Toda Vodnik se z besedami svojega lika vendarle ni čisto strinjal, saj nam sicer ne bi zapustil Kuharskih bukev s številnimi recepti in koristnimi napotki, za katere pa mu vsaj Slovenke morda nismo najbolj hvaležne. Prav zvito je namreč utemeljil, zakaj za štedilnik sodi ženska:

Ne le samo navada, ampak tudi spodobnost je, da ženske kúhajo. Žene so skerbniši za
snažnost, iz njih čedneh rok je vse perjetniši, one se znajo urniši obráčati, imajo bol
ojster pokús, bistríši poduh za razločiti, kaj bolši, kaj zdráviši. (Vodnik 1988: 245.)

V njegovi literarni zapuščini odkrijemo še marsikatero modrost, povezano s hrano. Velike zaloge dobre kapljice, ki so jih našli po pesnikovi smrti v njegovi hiši, pa nedvomno pričajo o tem, da tudi Vodnik ni stal le v areni literature.

Podobne misli bi lahko zapisali tudi za pesnikove naslednike, romantike, med katerimi si prvenstvo zasluži France Prešeren, ki pa se ni navduševal le nad domovino in svojimi pesniškimi muzami, ampak je bil, kakor vemo iz *Zdravljice*, naklonjen tudi »vincu sladkemu«. Za kakšnimi kulinaričnimi užitki pa brskamo po njegovem opusu zaman, kar ga ne povezuje z nekaterimi najbolj znanimi romantičnimi avtorji, ki so bili pravi sladokusci. Prav v prvi polovici 19. stoletja

so hrano in kulinariko povzdignili do statusa lepih umetnosti, kar je pomenilo, da se je na tem področju izoblikoval poseben diskurz, ki je bil zelo soroden estetskemu diskurzu v 18. stoletju.

Zgodovina pisanja in razpravljanja o hrani je pod svoj drobnogled v vseh dobah jemala pojem okusa. Kakor je zapisano v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, je okus čut za zaznavanje značilnosti snovi, zlasti jedi, s pomočjo okušalnega organa v ustih, značilnost snovi, zlasti jedi, ki se zaznava s tem čutom, merila o neprijetnem in prijetnem pri hrani in sposobnost za pravilno presojanje o tem, kaj je lepo, primerno in skladno.

Denise Gigante piše, da so se s vprašanjem, kako razlikovati med posebnimi kvalitetai lepega in dati natančne sodbe o tem, kaj je okus, ubadali razsvetljenjski misleci, medtem ko so se romantični gurmani ukvarjali s tem, kako razlikovati različne okuse hrane. Okus je bil tudi primerna metafora za tisto vrsto užitkov, ki se ne podrejajo objektivnim zakonom in je tako postala termin za različne vrednostne sodbe.

Obe pojmovanji sta bili najprej strogo ločeni. Najzgodnejša uporaba sintagme »dober okus« v smislu »dobrega razumevanja, presojanja« se namreč pojavi šele leta 1425. Okus je bil najprej razumljen kot čut za zaznavanje jedi in je bil v filozofski hierarhiji čutov na spodnjem delu lestvice. Medtem ko poslušanje in gledanje dovoljujeta, da se od objekta kontemplacije oddaljimo, je okušanje in vohanje povezano s kemično fiziologijo telesa. Od antike naprej so filozofi okus metaforično povezovali s spodnjim somatskih svetom. Pri Platonu je trebuh povezan s spodnjimi deli telesa. Pri Aristotelu je okus manjvreden, ker, tako kot vonj, ne sproža mentalne aktivnosti. Šele John Locke je konec 17. stoletja z razpravo *Essay Concerning Human Understanding* (1690) opozoril, da se človeška izkušnja oblikuje tudi skozi čute, s čimer je vnesel v razpravo dimenzijo telesnosti.

Okušanje in konzumiranje hrane nam nudi bolj ali manj intenzivne telesne užitke, ki lahko kmalu postanejo prekomerni in vodijo v požrešnost in pijančevanje, kar je nekaj pregrešnega, če se spomnimo Dantejeve *Božanske komedije*. Tam so nezmerni jedci kaznovani z drugim krogom pekla, kjer jih moči večni dež in so izpostavljeni toči in snegu, nanje pa preži in renči Cerber. Prst smrdi kot gnojna mlaka, v kateri se prerivajo grešniki z rdečimi očmi, mastnimi, s sajami obloženimi bradami, napetimi trebuhu in krempljastimi dlanmi. Požrešneži pa praskajo in rjove kot psi.

Drugačne podobe ljubiteljev hrane je prikazal Dantejev daljni literarni prednik Petronius v svojem romanu *Satirikon*, v katerem so na pojedini pri Trimalhionu opisane prave kulinarčne perverzije od tolstih drozgov v popranem rumenjaku do polhov vloženi v med in potreseni z makom. O požrešnejših Petronij ni grdo pisal, omenil je le, da so požeruhi tisti, ki se rodijo v znamenju leva.

A tudi zmerno prehranjevanje je lahko vir pregrehe, če pri tem uživamo. V tem pogledu je prva grešnica Eva, saj, kot je pokazal angleški pesnik John Milton v pesnitvi *Izguljeni raj*, ni ugriznila v jabolko, ker bi bila lačna, ampak ker jo je zvalil Satan.

Na Slovenskem pa od Vodnika naprej skorajda ne srečamo hudomušnih zapisov o sreči in nesreči, ki ju lahko povzroči preveč ali premalo hrane. Ena izmed redkih izjem je nesramno šaljiv cesaričen predlog v *Martinu Krpanu*, ko mu ponuja ogromne količine hrane, ki pa je ne sme na Dunaju ali po poti prodati:

Res je, Krpan, otel si cesarstvo in tudi Dunaj si otel; zato boš pa dobil vina sod, ki drži petdeset malih veder, potem sto in pet pogač, dvajset janjcev, in pa osemštirideset krač ti bomo dali. (Levstik 1958: 18.)

Hrana je omenjena tudi v Levstikovem *Popotovanju od Litije do Čateža*, a če tisto, kar zadeva pisanje o tej temi razumemo kot literarni program, potem je jasno, da slovenski pisatelji v tem pogledu niso imeli najboljšega učitelja. Pripovedovalec in njegov popotni spremljevalec Radivoj se sicer odpravita na pot prav na Martinovo, ko je tudi na slovenskih mizah bilo več hrane kot sicer, a izbor je še bolj siromašen kot pri Vodniku. Levstik takole opiše zidanico in kulinarčno ponudbo v njej:

V hramu je bilo dosti razvlake: trije sodje, poldruga motika, stoli; tu in tam kak vinjak, pol banjke, vrči; miza na treh polomljenih nogah; držala je vse polno drobtin, črnih in belih, pa tudi polovico orehove potice in lep kos gnjati. Dade nama vsakemu svoj stol in pila sva iz obilega vrča. (Levstik 1958: 30.)

Za poznavalca slovenskih pivskih navad verjetno ni presenetljivo, da se popotnika tudi ob vseh drugih postankih okrepcata le z bolj ali manj žlahtno kapljico, medtem ko pisatelj, verjetno iz lastne izkušnje, o hrani ne izgovarja več besed.

Nekaj misli o hrani najdemo tudi v romanu Zorin Levstikovega sodobnika Josipa Stritarja, kjer sentimentalni junak ne preiščuje le o vzvišenih čustvih, ampak v svoja pisma vplete tudi Delinine prehranjevalne navade:

Vsako popoldne južinamo skupaj pod lipo, mati Vernier, Julieta, Dela in jaz, dan na dan mleko, surovo maslo in kruh; tudi jaz ne dobim drugega. Dela trdi, da je to najnaravnejša in najzdravejša hrana tudi meni, in meni še posebno, pravi. Sploh je njena misel ta, da nima človek nikakršne pravice, klati in jesti živali, katere imajo ravno tisto pravico živeti in veseliti se svojega življenja kakor on. Grda surovost in brezsrčnost je to, da si hrani človek s posiljeno, prezgodnjo smrtjo nedolžnih živali svoje življenje. Ko bi se človek odvalil te sramotne hrane, potem bi se mu pač s časom ohladila in umirila razjarjena kri, katera ga žene, da krvoželjniji od krvavega tigra divja na svojega bližnjega. S takim jezikom me prepričuje, da ne smem mrmrati, da mleko in kruh sta najboljša južina in voda najzdravejša pijača. Kaj me ne bi prepričala! Saj kar pride iz njenih rok, kar se užije na njeni strani, to je slajše od nebeške ambrozije. (Stritar 1954: 112.)

Daleč stran od vegetarijanskega načina življenja pa je stotnik Bitič v Jurčičevi noveli *Telečja pečenka*. Stotniku je ta jed, ki si jo privoščil v gostilni vsak dan, edino veselje:

Ko je ura bila sedem, prinesla mu je kletarica *telečje pečenke*! Lepa porcija, lepo opečena, rumena; in duh udarja prijetno v nos in golt. To je »stotniku« pogođu! Zdaj se mu obraz razsveti, oči zadovoljno gledajo na krožnik, roke polagoma razvijajo servieto, katero zna Bitič tako obvezati okoli vratu, da dva uhlja gledata zadaj na straneh kvišku, tako da se baš vidi, kakor da bi gospod stotnik imel štiri ušesa, in sicer dve daljši nego dve. Potem kadečo se, rumeno pečenko bliže pomakne in jo pogumno nasadi na vilice. (Jurčič 1967: 109.)

Toda nekega dne slučajno odkrije, da pečenko pripravljajo v nesnagi in nečistoči, zato se mu popolnoma upre. In ker v drugih gostilnah ne znajo pripraviti telečje pečenke po njegovem okusu, se celo sam loti kuhanja in si nakoplje želodčno bolezen. Prijatelju mu svetujejo, naj se poroči, in res si izbere mlado hišno deklo. Po naključju je priča besedam, s katerimi dekle odgovori na gospodinjino posredovanje. V obupu se napije in ga zadene kap.

Telečja pečenka je v Jurčičevi značajevki podobno kot v znameniti Boccacciovi noveli o sokolu, v kateri se slednji tudi v obliki pečenke na koncu znajde na krožniku, tisto, kar vpliva na usodni preobrat v junakovem življenju. Človeka, ki mu je hrana edini smisel v življenju, prikazuje tudi Tavčar v črtici *Kalan*, kjer je naslovni junak strasten jedec, ki skledo vselej obrne tako, da je na koncu bolj sit kot drugi. Tavčar nam razkrije njegovo skrivnost:

Potem pa je pričel glavno svoje delovanje in s kislim obrazom vrtal »predor« v »kup« ter si polnil usta z nezabeljeno jedjo. Ali to delo, kakor je bilo videzno grozno in lačnemu želodcu neprijetno, obrodilo je pa kmalu lepe sadove. France Kalan ni poznal tistih silnih, v zemeljskem ostrčju delujočih moči, vendar pa je vedel, da se gora izpodkopana in izpodjedena, prevrne na isto stran, na kateri je bila izpodkopana in izpodjedena. To naravno teorijo je prenesel na skledo in toliko časa ril v kup, da se je končno z vsemi svojimi dobrotami prevrnil na Kalanovo stran. (Tavčar 1953: 51–52.)

Bolj na požeruha kot jedca iz veselja do hrane pa spominja Govekarjev lik iz romana *V krvi*:

Kovačič, majhen, zavaljen možiček, čigar levo oko se je neprestano solzilo, je bil hud jedec. V kratkem času je popil tri litre vina, pojedel pol plečeta, osem cvrt jajc, dve klobasi, skoro četrt pogače ter izpraznil še pol buteljke. (Govekar 1966: 15.)

Vse to, pa še pečeno raco in kuhano sadje, sta ponudila Vrhnika ob krstu svojih dvojčkov botri in botru. Kaj vse je moralo biti pri na mizi pri fantovščini pa bermo pri Zofki Kveder:

Vodja fantov, Miško, je zato v vaški krčmi naročil posebno dobro gostijo. Dvoje jag-njet je bilo treba speči, cvrtja dovolj za vse, klobas in suhega mesa, pa tudi vina in piva je treba pripraviti. Žganje mora plačati vsak sam, kajti pri fantovščinah se ne žganjari. /.../

Na dušek se izlije pijača v grlo, kozarec trešči ob tla.

»Saj plačamo! Kaj, oštir? Vse plačamo! Kaj pa je nam zato?!«

Težko se naslanjajo na mizo, nekdo sune s komolcem krožnik s politimi kolači na tla.

»No, no! Kolači, na, kolači!« opotekajoč pobirajo pecivo. (Kveder 2005: 372.)

Tako Fran Govekar kot Zofka Kveder sta z naturalističnimi opisi požrešnega uživanja hrane ustvarila like požeruhov, ki imajo v evropski književnosti bogato tradicijo. Od antičnih užívalcev, ki jim ni bila pomembna le količina, ampak tudi kvaliteta zaužite hrane, se avtor renesančnih požrešnežev Gargantua in Pantagruela navdušuje predvsem nad njunim neizmernim tekom. V drugi polovici 19. stoletja pa preobilno uživanje hrane v avtorju vzbuja nelagodje. To velja tako za naturalistične pisatelje kot predstavnike drugih literarnih smeri. Kakor so bili deluhi zoprni Emilu Zolaju, so bili tudi Ivanu Cankarju. Taras Kermauner ugotavlja, da se je pisateljevo lastno razmerje do hrane »očitno preneslo tudi v njegova dela. Bogati, negativni, zoprni ljudje so veliki, rdečelični, predvsem pa debeli – ženske in moški. Zaripli od napokanosti. /.../ Pozitivni junaki so suhi in če se da tudi majhni (Kermauner 1976: 80–81).«

Oton Župančič je v fragmentu epa Jerala naslikal požrešneža, ki do duhovnih sfer nima nobenega odnosa, saj pripada le svetu telesnosti ali kot pravi pesnik:

Pa Jerali je biló / kot da so vsi možgani / mu z ovsem na gostó / preostrim nasejani.
(Župančič 1957: 94.)

Zato hudič Jeralo mami z namiznim izobiljem, saj njegova služabnika kot piše pesnik:

In potem: - je li res ali sèn – iz mističnega lonca / sta vlekla in vlekla ven / brez kraja in brez konca. // Naj pevec drug, bi dejal, / vam srečo popisuje: / pijače – za cel bakanal, jedi – kot da cesar piruje.

Hudič Jeralo povabi k mizi z besedami:

Ná, pij zdaj, Jerala, in jej, in bodi dobre volje, / ker, ljubi Jerala moj, glej, / vsak dan se prasec ne kolje! // Jerala – pokonci glavó! / Ne bom ti govoril kot preje; / zdaj vidiš, razumeš lahko / skrivnosti namizne ideje!

Toda hudič Jerali dobrot ne ponuja zastoj, požeruhovo plačilo je potopitev v lastno duhovno praznino, v lastne sanje, ki jih doslej ni imel, zato je izmišljanje sna, kot temu pravi pesnik, zanj velika muka.

Z izobiljem hrane vabi k sebi tudi Strnišev točaj – hudič v krčmo Žabe, ki jo dramatik tako opiše:

Kamor pogledamo, je polno hrane in pijače: okrog polžastega stopnišča so nagradeni veliki hlebi sira in majhni sodčki, police za točilno mizo se bleščijo v poplavi steklenic, po stropnih tramovih in stenah okrog ognjišča pa vise gozdovi suhega mesa, gnjati, salam, klobas – na točilni mizi stoji velik pladenj u ananasi in pomarančami, sredi okrogle mize pa skleda z debelimi jabolki. (Strniša 1988: 129.)

Hudičeva specialiteta je nekaj čisto posebnega – žabji kraki, ki so v resnici duše njemu zapisanih grešnikov. A s tem seveda ne more prepričati Lazarja, da bi mu prodal svojo dušo, premami ga lahko le hudičevka, v podobi mlade in lepe Evice, ki se igra z jabolki.

Tudi dejstvo, da hudič v slovenski literaturi mami (in včasih tudi premami) s hrano, govori o tem, da je bila pri nas za marsikoga hrana največja dobrina in da si o drugih užitkih, predvsem duhovnih, številni liki v slovenski literaturi niti sanjati niso upali. Zato je v prikazovanju revežev, ki si v svojem življenju želijo le tega, da bi ne trpeli lakote, vselej tudi sled avtorjeve socialne kritičnosti. Tavčar in Kersnik, ki sta v slovensko književnost vpeljala slikanje kmečkega življenja, sta s pomanjkanjem hrane ilustrirala bedo najrevnejših vaščanov. Kersnik jih v *Mačkovih očetih* tako opiše:

Le enkrat se je tem ljudem dobro godilo, pred pustom namreč, ko so zaklali prašiča; sicer pa so stradali in, če so že pred sv. Jakobom iz novine kuhali zjutraj, opoldne in zvečer ječmenov sok, niso imeli zanj druge zabele nego z vodo pomešano kozje mleko. (Kersnik 1971: 43.)

Še bolj pretresljiv je Tavčarjev Tržačan, saj prikazuje otroka, ki trpi udarce in lakoto. Medtem ko se drugi otroci podijo naokoli in uganjajo otroške norčije, Tomažek oslabel leži pod hruško in pričakuje smrti, mimo pa hodijo vaške ženice in niti pomislijo ne, da bi mu dale košček kruha, še več, na njegove besede, da bi rad jedel, mu ena izmed njih pravi:

No, no, potlej pa še ni tako slabo! Če še ješ, potem še nisi pri koncu! (Tavčar 1953: 69.)

Neizmerno okruten pa je Tomažkov oče. Otrok ves dan gleda sočno rumeno hruško in ko jo odpihne z drevesa in pade na tla. Ko otrok ugrizne v slasten sadež, pa ga opazi očim:

Takoj je posadil koš na zemljo, planil k bolniku in se zatogotil: »Kaj? Ti mi boš sadje pojedal, lenoba lenobasta!« (Tavčar 1953: 70.)

Toda sosed, ki te okrutnosti ne more več prenašati, obračuna z njim. Črtica se konča s Tomažkovo smrtjo, saj otrok od lakote ponoči umre.

Grobost nad otrokom, ki jo povzroči bitka za vsakdanji kruh slika tudi Prežihov Voranc v *Boju na Požiralniku*, kjer je bil vsak izkopan krompir veliko bogastvo:

Vsak ranjen, poškodovan sad je bil poplačan z udarci. Pretepeni otroci pa se niso jokali kakor druge krati, temveč so pridušeno ihteli v zemljo. Zavedali so se velikega greha, ki so ga storili. Odkar je bila Micika za gospodinjo, je oče nikdar ni tepel. Ko pa je pri kopanju krompirja nekoč z motiko presekala posebno velik sadež, je mahoma pozabil na njeno čast in jo s toporom udaril po glavi, da je kakor snop padla na obraz. (Voranc 1981: 36.)

Strašno bedo, v kateri je krompir v oblici tisto, o čemer sanjajo otroci, je prikazal tudi Srečko Kosovel v pesmi *Starka za vasjo*:

Lačni otroci ležijo na senu,/ burja vihra skozi lino/ pod nizkim sivim čelom hiše —/
noč je pokrila ravnino. // Mali sanja: krompirček,/ ne eden — polna skleda. —/ Tiho
stopa za temno vasjo/ raztrgana starka beda. (Kosovel: 1964: 275.)

Tudi pri Mišku Kranjcu je veliko podob lakote, ki jih je pisatelj strnil v spoznanje:

Bridka stvar je kruh, kadar si ga revež hoče odrezati. Gledal je otroke, ki so posegali po žemljah, ne toliko od gladu, ampak bolj iz želje po nečem, česar ni nikdar pri hiši. Vedo, da si jutri ne bodo smeli odrezati niti kruha, kolikor bi ga hoteli. (Kranjec 1973: 31.)

A otroške stiske in hrepenenja po hrani niso slikali le pisatelji, ki jih ne uvrščamo med socialne realiste. Takšne podobe odkrivamo tudi pri ekspresionistu Stanku Majcnu v drami *Dediči nebeškega kraljestva*, ki se dogaja med prvo svetovno vojno. Štirinajstletna Dana skrbi za svoje mlajše brate in sestre, saj so vsi sirote.

Božo: Dolgo je ni.

Vule: Bodite zadovoljni, da jo imate. Mi tam nimamo nikogar.

Božo: Saj tudi za vas berači.

Vule: Kdo ve ... In kdo ve, ali bo sploh kaj prinesla.

Božo: Kos kruha bi bil dober.

Vule: Kos kruha in maslo ... debelo, rumeno maslo. Masla več ko kruha, kruha pa takle kos. Ali ste opoldne kaj jedli?

Božo: Suha juha je bila ... Zdaj se spominjam, da sem nekje daleč od tod ... pri neki hiši na studencu ... jedel kos mesa. V skledi sem ga našel. Skleda je stala na pragu. Še gorak je bil.

Vule: Mesa že nisem jedel, kar pomnim. (Majcen 1997: 115–116.)

Celo galerijo otrok, ki vsak dan trepetajo ali bodo zvečer šli spat lačni, pa je seveda ustvaril Ivan Cankar. Spomnimo se samo njegovih črtic *Bobi*, *Dateljni*, *Desetica*, *Jabolko* ali *Sveto obhajilo*, pa čudenja in očaranja nad pomarančami v *Hiši Marije Pomočnice*.

V slovenski literaturi se hrana pojavlja kot simbol blagostanja in celo v romanu Iva Zorman, ki je izšel pred nekaj leti in ga je pisatelj naslovil *Okus po marcipanu*, se na več mestih pojavi ta zmes iz mandeljnov, sladkorja in rožne vode, ki je za osrednji ženski lik vse življenje dokaz izobilja:

Ta marcipan! Nikoli me ni posebno mikalo, da bi ga grizljala, sedaj na stara leta, ga z zobmi, ki si jih moram vsako jutro vstaviti v usta, niti ne bi mogla. Vedno pa mi je bil dokaz obilja, zato sem občutila ob pogledu nanj posebno ugodje... in ga občutim še danes. (Zorman 2002: 223.)

V nekaterih besedilih slovenski pisatelji hrano vzamejo le za izhodišče, s katerim želijo opozoriti na druge teme. V središču Valjavčeve pesmi *Ovsenjak* je sicer kruh, a je avtor pravzaprav upesnil spoznanje, da se lahko v življenju zgodijo tudi stvari, ki jih ne predvidimo. Tako se graščak spakuje nad kruhom, ki ga je njegov tlačan in pravi, da ovsenjak sploh ni za ljudi, ampak kvečjemu za svinje in da bo vse življenje jedel »potičice iz rumene pšeničice,/ na sladkem mleku mešene,/ vse s cukrčkom potresene« (Valjavec 1922: 44). Ko se odpravi z družino v gore, vzame s seboj le nekaj malega hrane, saj ne pomisli, da bo na dolgi poti postal lačen. Spremlja ga kmet, ki ima v svoji torbi le ovsenjak, a silno lačen ga graščak poprosi zanj in s slastjo poje, pesnik pa zaključí: »Mogoče, nemogoče ni,/ kar ni, se more, se zgodi.« (46.)

Podobno funkcijo ima sočna hruška, v katero na začetku Kraigherjeve drame *Školjka* ugrizne glavna junakinja, da se ji »sok cedi od ustnic« (Kraigher 1923: 9), saj napoveduje Pepinino predajanje čutnim užitek, ki na koncu drame povzročijo njen propad.

Prav tako večpomenska je metafora ljudožerstva v Strniševi drami *Ljudožerci*, kjer o tem spregovori dramatik že v predgovoru: »Med zadnjo vojno pa so precej šušljali o čisto dobesednem ljudožerstvu, tudi v Ljubljani, in če se ozremo okrog sebe, bi to kar lahko verjeli.« Toda kot nadaljuje, mu ni le za kritičen prikaz zamolčanih zgodovinskih dogodkov, ki jih tematizira s pesmijo *O fantu, ki je jedel fanta*, temveč tudi za kritiko svojega časa:

Pričakujem, da bo veliko ljudi – tako ko v igri tenente – obsojalo Petra Pajóta in Florijana Faláca, pa Majdalenko, Matildo in Marto. Ne bom začuden, če jih bo nekaj, posebno tistih plezalcev, obsodilo tudi pisatelja, zaradi grozovitosti, ki jih je storil Pajót, s Falácovo in Majdalenkino pomočjo – ti pa ravno zato, ker so jim sami močno podobni: kot oni, so tudi naš mesar, njegova najmlajša in naš kuhar preveč lačni boljšega življenja in pri ubiranju bližnjic k temu cilju niso nič izbirčni, ker pa Pajót ni tako omikan, kot so oni, pobija kar z roko in ne z rokavico.

Samó da je Pajót v vojnem pomanjkanju tudi in predvsem čisto dobesedno lačen, kar oni v našem mirnem in urejenem času pač niso. (Strniša 1988: 179–180.)

Avtorjev kritičen pogled na svet izražajo tudi majorjeve besede: Ubijaj svojega bližnjega - / a ne želi svojega bližnjega mesa! / Ta čisti, mili novi vek: / ubijati zna – jesti ga je strah!« (Prav tam: 277) V takšnem svetu je edina možna etična gesta odpoved, ki jo izreka prior in jo za njim ponavlja Marija: »Pogum, da upaš biti reven. / Pogum, da znaš ostati lačen.« (Prav tam: 199) Toda oba, prior in Marija s svojo držo ne moreta bivati v razčlovečenem svetu, zato Pajotova družina poskrbi, da umreta nasilne smrti. Dramatik je na začetek drame postavil citat iz Shakespeareove igre *Tit Andronik*: »Zdravi vi vsi! Čeprav je obed bolj skromen, / ne bo nobeden lačen. Prosim, jejte.«

Kanibalizem je motiv, ki se pogosto pojavlja v satiričnih upodobitvah avtorjeve sodobnosti in kaže na popoln propad etičnih vrednot. Toda med klasičnimi in modernimi teksti, ki prikazujejo ljudožerstvo, obstajajo, kakor ugotavlja Bojan Štih v interpretaciji Strniševe igre, razlike: »/.../ če je človeška pojedina v Titu Androniku čista groza sveta, so pojedine v Ljudožercih banalizacija te velike človeške tragedije.« (Štih 1976/1977: 57)

Na duhovito povezavo med hrano in umetnostjo naletimo prvič v slovenski književnosti šele svetovljanskem Izidorju Cankarju v romanu *S poti*. Nemeč Fritz, ki se jezi nad ljubljanskimi hoteli in hrano, namreč vpraša prijatelja:

In ali meniš, da je to sandwich, kar tako rekoč jem?« Le-ta mu odgovori, da je, on pa odgovori: »Ni. Sandwich je zbirka dobrih ljubezenskih pesmi, okusno in dišeče uvezena. To je pa Rabelais v preperelih platnicah; vsebina je svinjska, pa dolgočasna. (Cankar 1969: 9.)

Svetovljanskost je v svoj roman *Črna krizantema* skušal vnesti tudi Jože Javoršek, a mu to do določene mere uspeva le pri opisih jedi, medtem ko njegovo obračunavanje z nasprotniki tedanjega režima romanu v umetniškem smislu gotovo ni v korist. A temu problemu se bo potrebno posvetiti na kakšnem drugem mestu, za pričujočo razpravo pa je poleg prikazovanja hrane, (pri njem srečamo med drugim tudi Wellingtonovo pljučno pečenko), zanimiva še Javorškova neuresničena zamisel, da bi napisal knjigo kuharskih razgovorov, ki bi, tako je zapisal, »po obsegu in notranji veličini presejali *Obiske* Izidorja Cankarja«. Kakšna vprašanja bi jim zastavil, pa je razvidno iz besed, ki so namenjene Primožu Kozaku:

Vprašal bi ga: ali srnine zarebrnice delamo s kostonjevim pirejem ali brez? — Ali poprovi omaki dodamo pomarančni sok in obarjeno, na rezance zrezano pomarančno lupino? — Ali stegno divjega prašiča pečemo ali dušimo in ali ga obložimo z zelinim ali repnim pirejem? — Ali pečenega purana flambiramo s konjačkom in ga nadenemo z gosjimi jetri ali pa s kubanskim rumom? /.../ Vprašanj bi bilo še brez števila ... Prenekatera bi zrastle iz razgovora samega, saj bi šele v živi izmenjavi skušenj doumeli nekatere skrivnosti kuharske umetnosti in se povzpeli do nekaterih slastnih zaključkov. (Javoršek 1980: 35.)

Navedene upodobitve hrane niso natančen popis besedil, v katerih odkrivamo jedi in jedce v slovenski književnosti, temveč le izbor, s katerim ponazarjamo možnosti za prikazovanje teh motivov v leposlovju. V slovenski književnosti je odnos pisateljev do hrane pogosto zaznamovan z lastnimi bridkimi izkušnjami, zato je upodobitev veselih jedcev in bogato obložene mize malo, pisatelji z opisi hrane kažejo na socialne razlike v nepravilno urejeni družbi, ali pa so z njo povezane povsem osebne, a boleče izkušnje. Več veselja seveda odkrivamo v besedilih, kjer literarne osebe v rokah ne držijo vilice in noža, temveč kozarec.

A to je le ena izmed tem za prihodnje razprave, v katerih bi se bilo morda smiselno osrediniti na eno samo literarno zvrst ali vrsto, saj bi takšna odločitev lahko prinesla bolj poglobljene študije. Prav tako bi bilo mogoče raziskovalno področje časovno omejiti in raziskovati le podobe jedcev in jedi v določenem obdobju. V tem smislu se pričujoči prispevek razkriva kot uvod in vzpodbuda za nadaljnje raziskave.

Literatura

Cankar, Ivan, 1955: *Črtice*. Ljubljana: Mladinska knjiga

Cankar, Izidor, 1969: *Leposlovje, eseji, kritika*. Ljubljana: Slovenska matica.

Daemrich, Horst S., in Daemrich, Ingrid G., 1987, *Themen und Motive in der Literatur. Ein Handbuch*. Tübingen in Basel: Francke Verlag.

Frenzel, Elisabeth, 1976: *Motive der Weltliteratur*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

Gigante, Denise, 2005: Taste. A literary history. New Haven, London: Yale University Press.

Govekar, Fran, 1996: V krvi. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Javoršek, Jože, 1980: Črna krizantema. Maribor: Založba Obzorja.

Jurčič, Josip, 1967: Zbrano delo. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Kermauner, Taras, 1976: Mesec dni z Ivanom Cankarjem, Martinom Kačurjem in Tarasom Kermaunerjem, ali o različnih dobrodejnih, še bolj pa o neblagih plateh slovenstva, o naši spodbudni tragikomediji. Ljubljana: samozaložba.

Kersnik, Janko, 1971: Zbrano delo. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kosovel, Srečko, 1964: Zbrano delo. 1. knjiga. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Kranjec, Miško, 1973: Izbrano delo. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kveder, Zofka, 2005: Zbrano delo. Maribor: Litera.

Levstik, Fran, 1958: Martin Krpan. Popotovanje od Litije do Čateža. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Majcen, Stanko, 1997: Zbrano delo. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Proust, Marcel, 1983: V Swannovem svetu. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Stritar Josip, 1954: Zbrano delo. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Valjavec, Matija, 1922: Izbrani spisi za mladino. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Vodnik, Valentin, 1988: Zbrano delo. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Voranc, Prežihov, 1981: Samorastniki. Maribor: Založba Obzorja.

Strniša, Gregor, 1988: Svetovje. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Štih, Bojan, 1976/1976: Strnišev mrtvaški ples. Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega 5. 56–57.

Tavčar, Ivan, 1953: Zbrano delo. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Zorman, Ivo, 2002: Okus po marcipanu. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Župančič, Oton, 1957: Zbrano delo. Ljubljana: Državna založba Slovenije.